

„Amiről nem lehet beszélni, arról hallgatni kell” – talán ez az az idézet, amely Ludwig Wittgenstein osztrák filozófus neve hallatán a legtöbb embernek eszébe jut. S talán azért, mert a tudós nyelvfilozófiájának „sötét erdejébe”

78 Gyürky Katalin

AZ IDŐ

HAJLÉKTALANJA

Tóth László: *Wittgenstein*

szóvivője

érve ez a legkönnyebben kibogozható állítás, a leghírhettebb tételmondat. Tóth László azonban, aki legújabb verseskötetének címében önmagát Wittgenstein szóvivőjeként aposztrofálja, a fenténél jóval bonyolultabb idézetet választott könyve mottójául: „Hajlamos va-

gyok szélmalomharcot folytatni itt, mert még nem tudom kimondani azt, amit tulajdonképpen mondani akarok.” Azaz Tóth László ezzel a választással jelzi: nem nyugszik bele a „hallgatni kell”-helyzetbe, hanem szóvivőként, filozófus példaképe követőjeként kötete versein keresztül elkezdí vinni a maga szélmalomharcát a könyve alcímében megfogalmazott ’mondatlan’ és ’mondhatatlan’ mégis-kimondása érdekében.

A költő ugyanakkor tisztában van vele – erről tanúskodik *A nyelv előtt* címmel írott előszava is –, hogy ahhoz, hogy szélmalomharcosból igazi harcosná váljék, hogy legyen tétje a ’mondatlan’ és ’mondhatatlan’ mondatokká formálásának, a Peter Brook-féle *üres tér* analógiájára neki az *üres sík* drámáját kell – főszereplőként – megélnie. Vagyis azt, hogy vajon mit szabad és mit nem az *üres síkra*, azaz az üres lapra rávésnie, hogy az még *a nyelv előtt* állapotában maradjon, de bizonyos értelemben már túlhaladja azt, s így győztesen kerüljön ki a ’mondatlannal’ és ’mondhatatlannal’ vívott harcából. Hiszen – derül ki az előszóból – „a nyelvvel rögzített vers a végtelen végesítése. Olvasóját (befogadóját) is megköti; alkotója magát igyekszik transzlokálni értelmezőjébe, magát szabadítja fel befogadójában.” Ezzel szemben „*a nyelv előtt* visszaadja a versnek s értelmezőjének a végtelent. A papír üres síkjának semmijében maga transzcendálódik a nyelvi elkerítettlen mű alkotójává.”

Azaz, ahogy az *üres teret* bejátszó színészek nagyban számítanak az őket néző közönség aktivitására, így az *üres síkot*, a ’mondatlan’ és ’mondhatatlan’ szélmalomharcát magából kipréselt mondataival mégis harccá, drámai tereppé formáló költő számára is fontos a befogadó önálló, tőle független értelmezési képessége: „Hiszen könnyen elképzelhető, hogy a cím alatti *üres sík* csábításának engedve valaki teljesen mással írja tele azt, mint amilyen láthatatlan opusokkal én ezt az *ürességet* teleraktam...” – olvashatjuk az előszóban.

Jómagam pedig – hallgatván költőnkre - ennek a felkérésnek eleget téve, az önálló értelmezésre buzdítás hívó szavára teszek kísérletet a *Wittgenstein szóvivője* című kötet egyfajta interpretálására. A Tóth László-féle, wittgensteini úton járó nyelvbe vetettség tragikus, ironikus s főleg önironikus opusainak felfejtésére, amely – ahogyan arra az előszó is figyelmeztet – nyilván csak egyféle lehetséges értelmezés, s mindenki más, a fentiek értelmében alkotótárrsá fogadott befogadóként mást és mást olvasna ki az itt sorjázó költeményekből.

Pontosabban: az itt sorjázó versciklusokból, amelyekből véleményem szerint nem csak egy élet – a születéstől az öregségig, az elmúlással való kényszerű szembenézésig –, hanem a versírás kényszerébe vetett, a versírás kényszere irányította élet pályája rajzolódik ki. Az élet és az írás(kényszer) párhuzamából fakadóan az első két ciklus épp ezért a *nyelv előtt* állapotából a pár mondatos versek „kiprélése” által mégiscsak kényszerű nyelvbe vetettség állapotát a teremtés felől közelíti meg. Egyfelől az írást az isteni teremtéssel azonosítja, másfelől az írás elkezdésének nehézségét az élet elkezdésének: az első ember, Ádám „botladozásainak”, valamint egy gyermek világra csodálkozásának, s korántsem *a priori* adott beszélni tudásának bonyolultságával azonosítja. Erről a kettősségről árulkodik például az első ciklus címét is adó *Ma Isten maga* című vers utolsó két sora: „Minden a maga nyelvében él. / Ma Isten maga a nyelv”, valamint a teremtettjére, Ádámra, illetve bármely kisdéd-Ádámra, azaz a nyiladozó értelmű és nyelvű gyermekre utaló sorok: „Ádám megszólal s láthatóvá lesz újból az arca hangjától az arca kapja vissza rég letörlődött vonásait Ádám a nyelvben teremtődik s miként egykor az Úron úgy néz most végig a szintaxisok fonémák végtelen során nyitja a száját s általa a nyelv kezd beszélni magát mondja Ádámiban miközben Ádám is magát mondatja vele” (*Ádám visszatér* című vers), illetve: „mindent szavakba öltöztetnél, / nyelvtani szabályokat keresel a világ történéseire, / a távolban elsírja első, még artikulálatlan mondatát / épp most világra jött unokád.” (*Elsírja első mondatát*)

A kényszerű nyelvbe vetettségnek ez a kezdeti, „csecsemőkori” állapota fejlődik tovább a második, *Verjed, pengesd* ciklusban egyfajta kamaszos magatartássá: a már megtalált mondatokba való kapaszkodás adta – egyfelől – öntudattá, másfelől, egy következő pillanatban minden addigit, minden addig leírtat megkérdőjelező kétkedéssé. A *Honnan tudni* című vers ennek a néhány mondat megtalálta „dölyfös” kamasznak az öntudatra ébredése, aki a mondataiba belekapaszkodva, a nyelvi teremtőképessége tudatában az isteni teremtéssel is kész szembeszállni: „honnan tudni az Úr befeczegette-e a teremtést s a nyolcadik napon nem tervezte-e a folytatást honnan tudni az első

hat napon nemcsak vázlatait készítette el melyekből még nagyfokú beképzeltség következtetni a végső elképzelésére honnan tudni nem az ember piszkolt-e bele az isteni tervbe honnan tudni nem ő jelentette-e ki nagy öntudattal: »Innen már átveszem« / s nyugdíjba küldve az Öreget csupán

80 *végkielégítésül* mondott el hozzá néhány hozsannát”. Miközben a *Verjed, pengesd* cikluscím, és ciklust záró verscím egy önmagát, önmaga képességeit megkérdőjelező, az *üres síkot* mondataival kitölteni épp hogy csak próbálkozó lírai én továbbra is fennálló kételyét is sugallja: a Vörösmarty Mihály-féle „húzd, ki tudja meddig húzhatod” analógiájára, s Arany János *Ez az élet* című versének soraiba belekapaszkodva, azokat – félve ugyan – de felhasználva és átírva döbben rá a lét, így az írás általi teremtés értelmetlenségére: „*Ez a világ köd-lepel* – minket is épp az lep el, / *Mi lehet vajh’ odaát* – *Nem látom az ég madarát*”, eljutván ezzel a világ mondatokká formálása szükségletenségéig. S ettől kezdve az egész kötetet meghatározó, azon végigvonuló motívumként a szavaiban bizonytalan költő más poéták verseihez, életművéhez nyúl, mintegy mankóul, őket csodálva, s önironikus hangvételel a maga költő-bizonytalanságát erősítve. Elég, ha itt a *Mestereim, lengyel költőim* című vers pár sorát idézem, mely azt bizonyítja, hogy – költőnkkel ellentétben – mestereinek „simán megy” a nyelvbe vetettség, a nyelv általi teremtés: „*Mestereim lengyel költőim / bölcseim – / bölcselőim / akár tőlük is tanulhatta volna az Úr a teremtést*”.

A kamaszos bizonytalanság és a szélsőséges érzelmek megélése után a *Korszakváltás* című ciklussal egyfelől az „emberélet útjának feléhez” ér a lírai alany, másfelől, egyfajta életközepi válságot megélve kezdi az addig vele történeteket meglehetősen sajátos, s rendkívül érdekes módon átértékelni. A korszakváltás így véleményem szerint tartalomváltást is jelent: ahogyan azt a *Mintha pengével a szembe* című költeményben olvashatjuk, „a boldogtalan nyugalomból a boldog kiszámíthatatlanságba” tér át a szubjektum, megszűnik a „csak-egyfelé út, a szabott irány kényszere”, s a lelkében minden addig lehetetlennek tételezett életesemény lehetségessé válik. Mégpedig az idővel, az idő folyásával való játék felfedezésével, s ezáltal a még mindig alig talált szavak útján a teremtés normál menetébe is beavatkozva.

Az ekkorra az *idő hajléktalanjává* váló érett személyiség (lásd a *Héjat az idő... című* verset) eljátszik a múlt újraírásának gondolatával: például a *Bazalt* című költeményben: „*Mögöttem zárt jövőm, / nyitott múlt előttem*”, majd a *Ne tűnj el... című* fohászban: „*tegyem a dolgom, s hihessem / percre (órára, napra, hétre,óra) – még rajtam is múlik, milyen lesz / milyen a múlt*”. Például olyan – döbrenti meg véleményem szerint talán a leginkább ezzel a lehetőség-felvázolással a lírai én az olvasót –, amelyben a saját szüleinek, más-más okból kifolyólag, de ő lenne a szülője. Például a *Kései* című, címében is a *Kései sirató* hangulatát idéző versben az édesanyjáról így nyilatkozik: „*Napokig*

hallgatnám a szép szavú némát Ha tehetném, újra megszülném őt”. A *Háromszor a pámmal* című megdöbbenő opusban pedig apjáról ír: „Apámnak akár apja is lehetnék, / s nemcsak lehetnék – az lettem. S ha ő nem kaphatott kellő időt rám, / magamban én fölneveltem. [...] fölneveltem egyetlen fia fiának” A *Héjat az idő...* című prózaversben pedig odáig menően „nyúl bele” a múltba, hogy egy ismeretlen festő 1630 körüli, alvó lányt ábrázoló festményét szemlélve önmagát a nő szerelmének tétélezi: „Talán álmodik is. Talán jegyesérről, ki én is lehetnék”, illetve: „Nézem az alvó lány arcát, amint a szobájába betévedt fény kilopja saját valóságából, történeteket szerkesztek köré, melyek akár fiatal életét is kitölthették volna, s e történetekben önkényesen akár magamnak is szerepet oszthatnék, ami számára mit sem változtatna semmin, csak az enyémbé írhatnának bele néhány tudatlan részletet”.

A teremtés normál rendjébe való beleavatkozás gondolatával történő játszadozásra véleményem szerint azért (is) van szükség, hogy elviselhetőbbé váljék az, amikor valóban az Isten, a teremtő dönt úgy: megmászítja a maga által kiszabott rendet, s a felnőtt ember szülőként kénytelen lesz a gyermekét eltemetni. Holott tudjuk – erősít meg ebben bennünket a *Virág helyett. Flóra emléke* című szívbemarkoló opus: „temessék csak a gyerekek ez a világ rendje a szüleiket”. S a párnapos – életképtelen – csecsemő elvesztése körüli kálváriakor a lírai alany, az idő hajléktalanja valóban úgy érzi: kizöckent az idő, s mintha nem is velük történne, ami történik. Ráadásul ezzel a tizenöt versszaknyi fájdalomfolyammal, amely Flóra elvesztésének „menetével” szembesít, a lírai én ismét visszatér a ’mondhatatlan’ szférájába. Ahol a *hirtelen* és a *haldoklik* szavak kiejtésének képtelensége a magánélet egy másik tragédiáját, a párkapcsolati problémát is előrevetíti, amikor két ember egymástól való elhidegülése ismét a mondás, a beszéd szükségletlenségét, azaz az *üres térben* megélt *üres síkot* is jelenti: „Elfogytak a történeteink, magunkat se, egymást se mondhatjuk tovább – / kiürült térben bókászunk lélektelen”, illetve: „Levelet írtam az imént neked, / és rögtön át is vittem hozzád a konyhába, / mert már a beszédet is elfelejtettük egymás mellett” (*A külön-lét balladája*)

A tragédiák megélése közben újra a ’mondatlan’ és ’mondhatatlan’ állapotába kerülő lírai én így a létét végigkísérő íráskényszerének „kénytelen” további lehetőségeket keresni. Ezért a nyelvi teremtés nehézségét átvezeti a különböző lírai hasonmásai, az alteregói megteremtésébe, hogy ők éljék át mindazt a teremtés normál menetébe, az idő folyásába való önkényes beavatkozás adta lehetőséget, amire ő éppen a „mondatlansága” közben képtelen. A *Helyett* című ciklusnak már önmagában a címe is sugallja a lírai alany helyett mások által megélt élethelyzetek sokaságát, mint amilyen a citerazenekar

köcsögdudásának álmodozása (*Kis regény, a végére illesztett mottóval*), vagy épp az újra visszatérő Ádám figurájának szerelmi lehetőségei és botladozásai, akivel – az első emberről lévén szó – bárki helyettesíthető. De hogy ezekből a megkreált hasonmásokból is mennyire az épp a beszédét újra elvesztett lírai én sejlik elő, arról leginkább a mozgólépcső-kalauzról szóló versek sora árulkodik. A sziszifuszi munkát végző, de álmaiban a Balatonnál nyaraló, hősszerelmes kisember kálváriája ugyanis ugyanazzal az iróniával van megírva, mint amikor a *Verjed, pengesd* ciklus épp alkotása szempontjából magabiztosnak tűnő lírai énje magába néz, sőt, hatalmas öni-róniával néz szembe önmagával például *A toll* című versben: „Engedelmesen simul kezembe miként hűgyőzés közben falloszom. / S ugyanolyan szálnas, mikor egyre vékonyodó sugárban spriccel a vers belőle”.

Tehát hiába a sok *helyett*: hogy mennyire önmagát írja meg – akár a mozgólépcső-kalauzban, akár az öregkorában csúf férfinak nézett céllövöldés lányban, akár a vissza-visszatérő Ádámban – a lírai én, arra a legkiválóbb példa, hogy az öregkor kálváriáját járó Ádámja – alteregóként – hozzá hasonlóan nemcsak *belepiszkál a teremtésbe*, hanem szinte azonos problémát bejárva, az írás és a vizezés nehézségének analógiáját is ugyanúgy vázolja fel, mint annak idején *A toll* lírai énje: „Mi a teremtett világ vala egykor / hátalytalanítja mind az öregkor – gondolja Ádám, s mit nem volt érkezése dalani eddig, / lassulván már marad mind örökre kimondatlan / s csak vigyorg a teremtésre fogatlan. / S mi anno ama fa alatt bőséggel spriccelt belőle, / csak cseppen, csurran most a szikkadt földre”. Csakhogy itt már a valódi teremtő is újra közbelép, hogy ismét helyreállítsa a világ rendjét, s az időközben korossá váló lírai én ne menekülhessen annak tudatától, hogy az idő kereke újra előrefelé halad, azaz az ő számára (is) véges: „mígnem Ura – befejeznéd végre? – rászól / mire a világ ernyedten kicsusszan kezéből” (*Ádám belepis(zk)ál a teremtésbe*). (*Gondolat, Bp.*, 2018)

